

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Л. С. ПІХТОВНИКОВА
О. М. ГОНЧАРУК

**АНГЛОМОВНА ПРОЗОВА БАЙКА:
ПРАГМАСТИЛІСТИЧНИЙ
І ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТИ**

Монографія

Харків – 2016

УДК 811.111'42
ББК 81.2Англ-9
П 35

Рецензенти:

Л. І. Белєхова – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету;

В. О. Самохіна – доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри англійської філології ХНУ імені В. Н. Каразіна.

С. О. Швачко – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри германської філології Сумського державного університету

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 4 від 28.03.2016 р.)*

Піхтовнікова Л. С.

П 35 Англомовна прозова байка: прагмастилістичний і лінгвокогнітивний аспекти : монографія / Л. С. Піхтовнікова, О. М. Гончарук. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 176 с.

ISBN 978-966-285-335-3

У монографії досліджено англомовну прозову байку в єдності лінгвостилістичних, лінгвопрагматичних і лінгвокогнітивних аспектів. Системний підхід дозволив дослідити процес самоорганізації дискурсу англомовної прозової байки, виявити синергетичні засади прагмастилістичних характеристик байки, дослідити її композиційно-стилістичну і композиційно-мовленнєву структуру, стильові риси, образи-символи, концепти. Акцентовано увагу на специфіці концептуального представлення тематики байок у англомовних авторів. Досліджено текстові концепти байок та їх фреймову розгортку. Описано механізм створення сатиричних кодів та кодів іносказання в байці, а також мовленнєві стратегії, які базуються на цих кодах. Вперше для англомовної прозової байки визначено синергетичний механізм створення підтексту шляхом його поляризації із текстом.

Для наукової роботи філологів: викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів філологічних спеціальностей.

УДК 811.111'42
ББК 81.2Англ -9

ISBN 978-966-285-335-3

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2016
© Піхтовнікова Л. С., Гончарук О. М., 2016
© Дончик І. М., макет обкладинки, 2016

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Вступ.....	7
Розділ 1. Теоретичні засади дослідження англомовної прозової байки.....	13
1.1. Напрями й аспекти дослідження байки.....	13
1.2. Англомовна прозова байка як об'єкт лінгвістичних досліджень.....	17
1.3. Лінгвокогнітивний аспект дослідження англомовної прозової байки.....	19
1.3.1. Підходи до аналізу концептів, зокрема концептів байки у лінгвістиці.....	20
1.3.2. Текстові концепти: проблема трактування і визначення.....	22
1.4. Прагматичні аспекти дослідження англомовної прозової байки: функції, моделі комунікації, дискурсивні стратегії, коди.....	26
1.5. Лінгвостилістичні аспекти дослідження англомовної прозової байки у поєднанні з лінгвопрагматикою.....	35
1.5.1. Композиція тексту у лінгвостилістичному та прагматичному аспектах.....	37
1.5.2. Композиційно-мовленнєві форми як основа композиційно-стилістичного та прагматичного аналізу.....	40
1.5.3. Концепція стильових рис та її роль у прагмастилістичному аналізі художнього дискурсу	43
Висновки до першого розділу.....	46
Розділ 2. Методика комплексного дослідження англомовної прозової байки у прагмастилістичному і когнітивному аспектах.....	50
2.1. Комплексний підхід до дослідження англомовної прозової байки.....	50
2.2. Методика лінгвокогнітивного аналізу англомовної прозової байки.....	53
2.3. Лінгвопрагматичний аспект дискурсу байки: методика дослідження мовленнєвих стратегій і кодів байки.....	57
2.4. Методика лінгвостилістичних досліджень англомовної прозової байки.....	58
Висновки до другого розділу.....	60

Розділ 3. Лінгвокогнітивні характеристики англومовної прозової байки....	62
3.1. Концептуальний механізм створення образу-символу в англумовній прозовій байці.....	62
3.2. Текстові концепти англумовної прозової байки та їхнє фреймове представлення.....	66
3.3. Композиційно-стилістична і лексико-стилістична реалізація когнітивних операцій у англумовній прозовій байці.....	74
Висновки до третього розділу.....	82
Розділ 4. Комунікативно-прагматичні та лінгвостилістичні характеристики англумовної прозової байки.....	86
4.1. Функції англумовної прозової байки у прагматичному аспекті та їх роль у реалізації мовленнєвих стратегій у дискурсі англумовної прозової байки.....	88
4.2. Мовленнєві стратегії та авторські коди англумовної прозової байки.....	92
4.2.1. Реалізація кодів іносказання в англумовній прозовій байці.....	92
4.2.2. Сатиричний код у дискурсі англумовної прозової байки.....	98
4.2.3. Мовленнєві стратегії і упізнавання байки як типу тексту і дискурсу.....	103
4.3. Композиційно-стилістична структура англумовної прозової байки.....	106
4.4. Композиційно-мовленнєва структура англумовної прозової байки.....	110
4.5. Сильові риси англумовної прозової байки: виокремлення і загальна характеристика.....	116
4.6. Інтерпретаційний опис мовленнєвої реалізації стильових рис та їх ієрархічність у англумовній прозовій байці.....	118
4.7. Прагмастилістичні характеристики дискурсу англумовної прозової байки у синергетичному аспекті	125
Висновки до четвертого розділу.....	135
Загальні висновки.....	140
Список використаних джерел.....	145
Список джерел ілюстративного матеріалу.....	167
Додаток.....	168

ПЕРЕДМОВА

Монографія підготовлена за матеріалами кандидатської дисертації О. М. Гончарука «Англомовна прозова байка: прагматистичний та лінгвокогнітивний аспекти» (захист – в Херсонському державному університеті, 2012 р.). Праця присвячена дослідженню англомовної прозової байки у взаємозв'язку стилістичного, прагматичного і когнітивного аспектів з урахуванням синергетичних характеристик байки. Інтерес авторів до обраної теми дослідження мотивовано важливою роллю байки у соціокультурному континуумі суспільства, недостатнім вивченням цього жанру з точки зору лінгвістики.

Пропоноване дослідження дає системну відповідь на кілька основних питань щодо лінгвістики англомовної прозової байки. Прагматична модель байки стосується сатиричного коду та коду іноказання, механізм створення яких детально вивчено в роботі. Опис мовленнєвих стратегій, концептів байки та їхніх фреймових схем, у яких виявляється механізм створення комічного, висвітлює зв'язок прагматичного та когнітивного аспектів байки. Дослідження композиційної структури та стильових рис байки стають основою для прагматичних і когнітивних студій.

Надано опис когнітивного механізму створення образу-символу байки, а також проведено аналіз когнітивних операцій та їх реалізації у англомовній байці. Розроблено синергетичний аспект створення дискурсу байки. На мовленнєвому рівні механізм самоорганізації смислу байки полягає у конкурентній взаємодії актуального членування тексту і надфразової єдності та їх поляризації як протиставлення фактуальної інформації в тексті та підтекстової інформації.

Мій інтерес до байки як теми дослідження зародився багато років тому завдяки моєму науковому керівнику, а згодом, і консультанту, – Генріху Вільгельмовичу Ейгеру, доктору філологічних наук, професору, який багато років працював на факультеті іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, а нині живе в Німеччині. Моя кандидатська дисертація була присвячена дослідженню композиції як стилістичного феномену у системному аспекті на матеріалі текстів німецької віршованої байки 18-го сторіччя; в докторській дисертації досліджено основні етапи стилістичної еволюції німецькомовної байки всього періоду її історії з урахуванням сучасної байки у синергетичному аспекті, головні стильові архетипи німецької та української байки у порівняльному аспекті (захисти – відповідно 1992 р., 2000 р.). Синергетичний підхід формувався як природне продовження системного підходу до дослідження композиції тексту байки у кандидатській дисертації. В 2008 р. за матеріалами докторської дисертації у більш розширеному вигляді опубліковано також монографію німецькою мовою у Німеччині як результат моїх стажувань в університеті Ерланген-Нюрнберг під керівництвом професора Герхарда Коллера, куратора українських германістів від ДААД.

Байка – унікальний малий жанр, який включає в себе всі основні елементи епічних жанрів, у тому числі більш розгорнутих. Як суспільно значущий жанр вона містить в собі ємні моделі соціальної поведінки людини, вона є «присудком до багатьох підметів» за О. А. Потебнею. Глибокі роздуми про роль та сутність байки знаходимо у психолога Л. С. Виготського, філософа Гегеля; в текстах, подібних байці, відображені уявлення

про майбутнє (Ф. Кривін, Ст. Лем, І. Варшавський). Байка має універсальні типи композиції, а її еволюція протягом багатьох сторіч виявляє спільні синергетичні риси у різних народів: розвиток типів композиції та образу-символу байки практично схожий в українській, російській, німецькій, англійській байках. Універсальним є також процес метафоризації у байці, феномен розгорнутої метафори, яка, власне, є основою її текстобудови і яка може досліджуватись на рівні метаметафори. Унікальною є синергія байки, яка все ж відбувається попри те, що на усіх рівнях композиції, мовлення і прагматики байка базується майже виключно на опозиціях, зокрема на полярних стилевих рисах. Саме тому дуже перспективним є дослідження самоорганізації тексту байки, її смислу і потенціального впливу на адресата усіх часів шляхом непрямого діалогізму, непрямой комунікації.

Слід враховувати і лінгводидактичну значущість байки поряд з іншими малими формами. Численні праці лінгвістів і педагогів Німеччини свідчать про те, що цей аспект є дуже важливим і реалізованим у науковій та педагогічній сфері діяльності в Німеччині. На жаль, в Україні цей напрям не є розвиненим.

Впродовж сторіч байка переживала періоди стагнації і навіть занепаду, але знову незмінно відроджувалась, зберігаючи традиційні риси і водночас зазнаючи інновацій. Сьогодення з його бурхливими протиріччями, інформаційним та технологічним тиском знов кличе до створення актуальних талановитих байок, у яких буде відображено всі болючі проблеми суспільства, а іноскання в змозі подолати будь-які фільтри цензури.

Отже, перспективи дослідження байки кожної літератури є дуже значними. Сподіваюсь, що в продовження попередніх розвідок як віршованої, так і прозової байки ця праця пропонує досить могутню базу і відкриває нові перспективи для подальших студій.

Лідія Піхтовнікова

Висловлюємо щирі подяки всім, хто підтримував нас під час захисту дисертації та підготовки монографії до друку: голові спеціалізованої вченої ради у Херсонському державному університеті професору Л. І. Белеховій; декану факультету іноземних мов професору В. Г. Пасинок, зам. декана доценту П. Т. Гусевій, зам. декана з наукової роботи доценту Н. А. Оніщенко, зав. кафедри англійської філології професору В. О. Самохіній, зав. кафедри німецької філології та перекладу доценту В. П. Кривенку Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; зав. кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету професору Ю. А. Зацному; професору кафедри германської філології Сумського державного університету С. О. Швачко; зав. кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ професору В. А. Греченку; професору Харківського національного університету внутрішніх справ М. М. Зацеркляному; доценту кафедри перекладознавства та прикладної лінгвістики Херсонського державного університету Ю. Л. Главацькій; зав. кафедри перекладу Приазовського державного технічного університету доценту Г. В. Висоцькій.

Лідія Піхтовнікова

Квітень 2016 р.

Олег Гончарук

ВСТУП

На сьогодні одним із напрямів, який інтенсивно розроблюється науковцями, є дослідження текстів малих форм. У лінгвостилістичному, типологічному, прагматичному та когнітивному аспектах досліджувались такі жанри: афоризм [Манякіна 1980], оповідання [Канакова 1990], епіграма [Перлина 1995], анекдот, жарт, мікрогумореска [Гонтар 1995, Карасик 1997, Самохіна 2008, Sawtschenko 2000], байка і притча [Піхтовнікова 1992, 1999, 2000, Піхтовнікова 2002, Рыжкова 2000, Главацька 2008, Pichtownikowa 2008], казка [Сотнікова 1997, Кобякова 2009], народні прикмети [Ейгер, Піхтовнікова 2002, 2003], американське коротке оповідання [Шонь 2003], приклад [Жук 2004], гумористичний вірш [Дук 2007], шванк [Мукатаєва 2008], загадка [Мамедова 2008, Швачко 2009], реклама [Малишенко 2010, Самарина 2010], глоса [Павлик 2012] та інші.

Байка як тип тексту та дискурсу володіє унікальними властивостями. Іносказання, закладене в ній, створює художні образи, які стають символами негативних соціальних явищ і людських рис. Завдяки іносказанню семантична ємність образів-символів настільки значна, що байка стає «присудком до багатьох предметів» [Потебня 1976, с. 470, 484]. Вивчення лінгвістичної сутності байки у вітчизняній і зарубіжній філології далеко до свого завершення. До теперішнього часу розроблялись такі філологічні, у тому числі лінгвістичні та стилістичні, аспекти в дослідженні прозової та віршованої байки: літературознавчий, поетичний [Маслович 1816, Виндт 1927, Гаспаров 1968, 1971, Нестеренко 1998, Jedrzejko 1996, Noel 1975, Quilligan 1979]; поетичний на основі семантичного аналізу [Потебня 1976]; лінгвостилістичний, у тому числі композиційно-стилістичний [Анненкова 1977, Піхтовнікова 1992, 1999, 2000, Даниленко 1995, Полуянова 2001, Silman 1969, Riesel 1974]; типологічний [Анненкова 1977, Піхтовнікова 1992, 1999, 2000, Главацька 2008]; синергетичний на тлі лінгвостилістичного й лінгвопоетичного та літературно-еволюційного напрямів [Піхтовнікова 1999, 2000, 2011 (1, 2), Піхтовнікова 2009, Pichtownikowa 2008, 2011]; когнітивний на тлі композиційно-сміслового аналізу та категорії комічного [Главацька 2008]; психолінгвістичний [Выготский 1986]; лінгводидактичний паралельно з лінгвостилістичною інтерпретацією тексту та застосуванням до навчально-педагогічної, філософської, психологічної, соціальної, теологічної, медитативної та інших сфер [Піхтовнікова 2000, 2009, 2011, Піхтовнікова 1991, 2001, Blottendorf 2003, Calvert 2000, 2005, Dithmar 2002, Eschbach 1972, Fischer 1997, Hintersberger 1998, Hoberman 2010, Hofen 1985, Hoffmann 2007, Hohmann 1999, Högler 2005, Ide 1977, Jahn 2000, Koch 1973, Kraus 1995, Luth / Müller 2001, Matzkowski 2005, Mecklenburg 1996,

Payrhuber 1984, Pichtownikowa 1998, 2000, Piquemal 2004, Poser 1980, Schäfer 1955, Seyler 1994, Tang 2004, Wilkening 2007]; дослідження байки як дискурсу [Піхтовнікова 2011, 2012].

Відсутність системних лінгвістичних досліджень, що створюють зв'язок когнітивного, прагматичного та стилістичного аспектів, особливо помітна в роботах з лінгвістики англомовної байки. Окремим питанням вивчення англомовної байки присвячено нечисленні змістовні роботи фрагментарного характеру, які не можуть скласти суцільне враження про байку як про тип тексту та дискурсу, такі, наприклад, як [Тремасова 1979, Рыжкова 2000 (1), 2000 (2), 2005, Тараненко 2003, Дмитренко 2003].

Відоме нам фундаментальне дослідження англомовної байки [Главацька 2008] присвячено перш за все когнітивному аспекту байки, який розглянуто переважно у рамках комічного. Цінність роботи в тому, що в ній уперше звертається увага на когнітивні витoki утворення комічного на матеріалі англомовної байки. Уперше також впроваджено фреймовий аналіз концептів байки, що відкриває нову сторінку когнітивних досліджень малих сатиричних форм. Однак залишається відкритим завдання системного дослідження лінгвістичних аспектів (лінгвостилістичного, у тому числі композиційно-стилістичного, а також когнітивного, прагматичного і синергетичного) та конкретних механізмів їх реалізації.

Актуальність теми обумовлена загальною спрямованістю лінгвістики на комплексне вивчення когнітивно-прагматичних і лінгвостилістичних досліджень текстів малих форм, роллю сатиричних текстів і дискурсів з іносказанням у мовній картині світу. У низці малих сатиричних форм байка посідає ключову позицію, що дозволяє розробити стратегію лінгвістичних досліджень, яка є актуальною для багатьох сатиричних дискурсів.

Мета дослідження полягає у виявленні лінгвостилістичних, когнітивних, прагматичних особливостей англомовної прозової байки з урахуванням синергетичного аспекту. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- виявити лінгвістичні характеристики англомовної прозової байки як типу тексту й дискурсу, її місце у мовній картині світу;
- розробити методику комплексного аналізу англомовної прозової байки в лінгвостилістичному, лінгвопрагматичному, лінгвосинергетичному та лінгвокогнітивному аспектах;
- визначити композиційно-стилістичну та композиційно-мовленнєву структури англомовної прозової байки;
- вивести й описати типові стильові риси англомовної прозової байки;
- розробити методику опису образів-символів і основних текстових концептів англомовної прозової байки, реконструювати їхні фрейми;
- виокремити прагматичні функції, авторські коди й мовленнєві стратегії англомовної прозової байки та визначити їх зв'язок;

– установити лінгвістичний статус дискурса англомовної прозової байки в синергетичному аспекті.

Об'єктом дослідження є англомовна прозова байка як тип тексту й дискурсу.

Предмет дослідження – лінгвостилістичні, у тому числі композиційно-стилістичні, а також лінгвопрагматичні, лінгвокогнітивні та лінгвосинергетичні характеристики байки.

Матеріалом дослідження слугували тексти 907 англомовних прозових байок авторів XIX–XX століть Дж. Тербера, А. Бірса, Т. Карлайла, У. Сарояна, А. Лоубела, Е. Фрідмана (*J. Thurber, A. Bierce, T. Carlyle, W. Saroyan, A. Lobel, E. Friedman*) загальним обсягом 1076 сторінок. Ілюстративний корпус монографії складається із 180 текстів англомовних прозових байок.

Теоретико-методологічну базу дослідження формують лінгвістичні концепції художнього тексту й дискурсу, серед яких переважають такі: концепція композиції у лінгвостилістичному аспекті [Анненкова 1977, Пихтовникова 1992, 2000, 2008], концепція стильових рис [Ризель 1961, Анненкова 1977, Пихтовникова 1992, Пихтовникова 1999, 2000, Pichtownikowa 2008], теорія композиційно-мовленнєвих форм [Бессмертная 1972, Брандес 1990, Іваненко 2010], теорія мовленнєвої стратегії [Арутюнова 1981, Безугла 2007, Фролова 2009], теорія кодування в художніх текстах [Арнольд 1990, Селіванова 2006], концепція дискурсу як когнітивно-комунікативного феномена [Шевченко, Морозова 2005, Мартинюк 2005, Приходько 2008], теорія когнітивних операцій у дискурсі [Белехова 2004, Жаботинская 2009], теорія текстових та художніх концептів [Кагановська 2002, 2003, 2009, Карасик 2004, 2005, Ніконова 2006, Слышкин 2004, Рожков 2007, Приходько 2008], синергетична концепція дискурсу [Пихтовникова 2005, 2011, Пихтовникова 2009].

Методи дослідження. У роботі використано методи лінгвопрагматичного, лінгвокогнітивного, лінгвостилістичного та синергетичного аналізу: композиційно-стилістичний (для виокремлення типів композиційних структур, композиційно-мовленнєвих форм і опису стильових рис англомовної прозової байки), контекстуально-інтерпретаційний (для лінгвокогнітивної інтерпретації текстів і виокремлення концептів), метод когнітивно-семантичного аналізу (для концептуального аналізу текстів англомовної прозової байки, для побудови фреймів концептів), системно-синергетичний (для визначення факторів самоорганізації дискурсу англомовної прозової байки).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше досліджена взаємодія лінгвокогнітивних, лінгвопрагматичних, лінгвостилістичних і синергетичних факторів дискурсу англомовної прозової байки; вперше на матеріалі англомовної прозової байки описано механізм створення

образу-символу в когнітивному аспекті; структуру авторського сатиричного коду застосовано до англomовної прозової байки; проаналізовано функціонування коду іносказання, а також мовленнєві стратегії дискурсу англomовної прозової байки; розроблено фрейми текстових концептів англomовної прозової байки. Вперше для англomовної прозової байки визначено синергетичний механізм створення підтексту шляхом його поляризації із текстом.

Наукову новизну отриманих результатів можна узагальнити в таких положеннях:

1. Текстові концепти, що представляють когнітивний аспект дискурсу англomовної прозової байки, відображають її основні смисли. Фреймова структура як адекватне відображення текстових концептів англomовної прозової байки включає атрибути концепту, їх значення і джерела знань про значення, що дозволяє визначити онтологію кожного концепту. Фреймове моделювання концепту виявляє смислову несумісність його атрибутів, яка створює сатиричний підтекст, що є характерною ознакою англomовної прозової байки.

2. Механізм створення образу-символу у когнітивному аспекті полягає в тому, що конвенціональні характеристики персонажів англomовної прозової байки за допомогою розгорнутої метафори-алегорії ототожнюються з характеристиками об'єкта осміяння. У такий спосіб персонажі й об'єкт осміяння поєднуються у єдиному змістовому полі. При цьому виникає подвійна метонімія: персонаж позначається певними своїми властивостями, зображеними лінгвальними (лінгвостилістичними) засобами, натомість об'єкт осміяння ототожнюється з властивостями, які створюються алегорією. У результаті, метонімія позначає комічно зображений об'єкт, надає символічності метафори-алегорії.

3. Код іносказання, на якому базується дискурсивна стратегія байки, функціонує у такий спосіб, що об'єкт іносказання (об'єкт висміювання) заміщується персонажем з його конвенціональними негативними характеристиками; розшифровка коду відбувається в процесі сприйняття адресатом образу-символу, складові якого відносяться як до персонажа, так і до об'єкту іносказання. Символічна складова при цьому міститься в структурі знань про персонаж.

4. Сатиричний код в англomовній прозовій байці містить в собі: об'єкт або явище із внутрішніми протиріччями, що складають основу комічного; точку розбіжності смислів і оцінок, які персонажі надають об'єктам, явищам і подіям в сюжеті; актуальність цих смислів і оцінок для персонажів; неактуальність (дистанційність) смислів і оцінок персонажів для читача, котра надає комічності смислам і оцінкам. Точка розбіжності смислів і оцінок в байці виражена вербальним або невербальним індикатором фокусування. Реалізація сатиричного коду в англomовній прозовій байці має

специфіку, що базується на використанні конвенціональних негативних характеристик персонажів. Ці характеристики імпліцитно або експліцитно обґрунтовують ставлення персонажа до явищ і подій в сюжеті, їх актуальність для персонажа.

5. Для англомовної прозової байки є характерними такі стильові риси: сатиричність, епічність, експресивність, стислість / розгорнутість, інтертекстуальність, статичність / динамічність, монологічність / діалогічність, абстрактність, інтелектуальність, дистанційність плану вираження і плану змісту. Стильові риси складають певну ієрархію, яка характеризує стиль англомовної прозової байки як переважно епічно-оповідальний, що тяжіє до стислості, та помірно-експресивний із прихованою сатирою. Англомовній прозовій байці характерні риси інтелектуальності, відносної абстрактності, автономії плану змісту і плану вираження, інтертекстуальності. Експліцитна присутність стильової риси «дидактичність» знижує сатиричний ефект.

6. У синергетичному аспекті дискурс англомовної прозової байки самоорганізується шляхом поляризації тексту й підтексту. Сатиричний підтекст утворюється завдяки метафорі-алегорії й розбіжності смислів, які надають усі учасники дискурсу подіям, що описуються в тексті. В англомовній прозовій байці поляризація тексту і підтексту реалізується у протистоянні актуального членування тексту і надфразової єдності, які наповнюють мовленнєву стратегію байки для створення сатиричного коду і коду іносказання.

Теоретичне значення роботи полягає у створенні системного підходу до лінгвістичних досліджень тексту й дискурсу прозової байки, в тому числі англомовної. Розгляд тексту й дискурсу англомовної прозової байки у єдності лінгвокогнітивних, лінгвопрагматичних, лінгвостилістичних аспектів розширює розуміння зв'язку когнітивного рівня зі стилістичним і прагматичним змістом. Ці аспекти складають також базу, яка дозволяє вивчити процес самоорганізації дискурсу англомовної прозової байки. Результати дослідження є внеском у прагматистику та когнітивні розробки у лінгвістиці малих сатиричних форм, а також у теорію їх самоорганізації.

Практична цінність отриманих результатів визначається можливістю їх використання у лекційних курсах зі стилістики англійської мови (розділи «Стилістика тексту», «Мовні засоби експресивності»), у спецкурсі з лінгвопрагматики «Художній текст у комунікативно-прагматичному аспекті», теорії і практиці інтерпретації тексту, у синергетичних дослідженнях різних типів дискурсу, а також у наукових роботах студентів і аспірантів.

Структура монографії. Монографія складається із вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, списку джерел ілюстративного матеріалу, додатку.

У вступі обґрунтовано вибір теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано його мету та завдання, розкрито актуальність,

новизну, теоретичне та практичне значення роботи, визначено лінгвістичні концепції, які складають теоретико-методологічну базу досліджень.

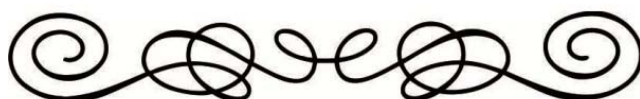
У розділі 1 «Теоретичні засади дослідження англomовної прозової байки» проведене теоретичне обґрунтування дослідження, яке враховує стан лінгвістичних досліджень обраної теми, виокремлено підходи до вивчення лінгвокогнітивного аспекту байки, включаючи підходи до дослідження її концептів. Визначено й описано прагматичні аспекти дослідження байки: дискурсивні стратегії, коди та моделі комунікації цього типу дискурсу. Лінгвостилістичний аспект дослідження включає вивчення особливості композиції, композиційно-мовленнєвих форм і стильових рис байки, а також прагматичної ролі цих складових.

У розділі 2 «Методика комплексного дослідження англomовної прозової байки у прагматистичному і когнітивному аспектах» описано наукові підходи до комплексного вивчення байки, розроблено методику дослідження текстових концептів, мовленнєвих стратегій і кодів байки, методику лінгвостилістичних досліджень. Розроблено підходи, які дозволяють поєднати лінгвістичні аспекти байки в єдину систему.

У розділі 3 «Лінгвокогнітивні характеристики англomовної прозової байки» уточнено поняття текстових концептів байки, розроблено їх фрейми, які враховують основні атрибути концепту й джерела знань про значення атрибутів. Розкрито механізми утворення образу-символу байки у когнітивному аспекті. Структура концептів і образів-символів байки розглянута з точки зору композиційно-стилістичної та лексико-стилістичної реалізації когнітивних операцій.

У розділі 4 «Комунікативно-прагматичні та лінгвостилістичні характеристики англomовної прозової байки» вивчено прагматичні функції англomовної прозової байки, їх взаємозв'язок з мовленнєвими стратегіями дискурсу байки. Досліджено лінгвокультурні коди, які лежать в основі мовленнєвих стратегій: сатиричний код і код іносказання, що утворює алегорію байки. Досліджена композиційно-стилістична та композиційно-мовленнєва структура, композиційно-мовленнєві форми англomовної прозової байки, виокремлено її основні типи композиційної структури, прояв типових стильових рис на мовленнєвому рівні. Дискурс англomовної прозової байки розглянуто в синергетичному аспекті; вивчено фактори самоорганізації, визначено суть параметру порядку в мовленнєвих стратегіях, який підпорядковує алегорії підтекст байки за допомогою лінгвокультурних кодів.

У загальних висновках представлено основні результати дослідження, сформульовано лінгвостилістичну, лінгвопрагматичну, лінгвокогнітивну та синергетичну парадигми дослідження англomовної прозової байки, а також визначено перспективи подальших досліджень, що розвивають тему монографії.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗОВОЇ БАЙКИ

1.1. Напрями й аспекти дослідження байки

У сучасній лінгвістиці існує стійка тенденція до розгляду у взаємній обумовленості стилістичних і прагматичних характеристик типів тексту і дискурсу. Про це свідчить низка зарубіжних та українських праць [Азнаурова 1987; Волков 1991; Тюленев 2000; Максименко 2005; Піхтовнікова 2007, 2009, 2010; Гончарук 2012; Яремчук 2013; Пільгуй 2014; Суддя 2014; Богатирьова 2014 та ін.]. Стилiстичнi засоби обираються для реалiзацiї вiдповiдних прагматичних завдань тексту, та водночас кожен стилістичний аспект тексту обов'язково має прагматичну мету. Єдність розгляду створює підстави для виокремлення в таких дослідженнях прагмастилiстичного аспекти, а ширше – iснування прагмастилiстичної парадигми. Це виправдовує наш вибір назви одного з напрямiв дослідження – прагмастилiстичний, що експлікує об'єктивно iснуючу нерозривну єдність прагматичного і стилістичного векторів у лінгвістиці.

Нерозривна єдність стилістики і прагматики проявляється в декількох напрямках. Цілі тексту та дискурсу обумовлюють вживання стилістичних засобів для вираження iнтенцiй у характернiй для типу тексту манері. У виборі мовно-стилiстичних засобів, у їх комбiнацiї реалiзується авторський задум, який в обумовленому смислі може ототожнюватись з дискурсивною стратегією. Авторський задум являє собою iєрархiчну систему: первинний задум, тобто iдея і тема; певний порядок розташування мiкротем і складових iдеї (це структурно-семантична організація тексту); вибір

мовленнєвих форм, засобів виразності (це рівень словесного стилю). Прагматика авторського задуму (вибір мовленнєвих стратегій, моделей спілкування з адресатом, кодів для передачі смислу) реалізується в текстах мовно-стилістичними засобами (композиційно-стилістичною структурою тексту, особливою лексикою і фразеологією, синтаксисом, фігурами мовлення, засобами парадигматичного і синтагматичного зв'язку). При цьому очевидно, що стиль орієнтує адресата на смисли дискурсу за рахунок того, що демонструє йому очікувані зразки вираження смислу.

Вищесказане виправдовує вибір прагмастилістичного вектору в нашому дослідженні.

Байка розглядається як невеличкий повчально-гумористичний чи сатиричний текст з алегоричним змістом, у якому людське життя або відтворюється в образах тварин, рослин і речей, або зведене до простих і умовних стосунків. Фабула байки коротка, динамічна й драматична. Байкар дуже стисло, але яскраво розповідає про вигадану особу або подію, яка узагальнює в собі багато життєвих фактів і нашоує читача на повчальні висновки. Тому видатний філолог О. О. Потебня порівнював байку з точкою, через яку можна провести безліч ліній, сюжет байки – з підметом до багатьох присудків [Потебня 1976, с. 470]. Байка – завжди багатозначна [Лесин, Пулинець 1971, с. 42].

У цьому визначенні показана суть байки, її цілі й способи їх реалізації. Така сукупність характеристик байки дозволяє проводити їх подальше вивчення у руслі лінгвокогнітології, прагмастилістики та лінгвосинергетики. Ці напрями складають перший ряд – ядро лінгвістичних досліджень будь-якого типу дискурсу й тексту, що ним породжується; кожна складова ядра може породжувати дослідження підпорядкованих тем, і для подібних досліджень загальні положення лінгвокогнітології, прагмастилістики, синергетики виступають як парадигми. Цей ряд можна умовно назвати інструментальним, оскільки він відноситься до вивчення засобів створення і функціонування байки.

У більш широкому діапазоні лінгвістичних наук (назвемо його умовно другим рівнем дослідження) байка вивчалась у психолінгвістичному, лінгвокультурному та інших аспектах. Цей ряд відображає байку як соціокультурний феномен, визначає її роль у духовному житті соціуму. Однак вивчення в названих аспектах неможливе без залучення когнітології, прагматики, стилістики байки, тому перший ряд напрямів пронизує дослідження другого ряду. Матрична структура всіх указаних напрямів дослідження байки міститься в ієрархії парадигм по вертикалі й взаємній обумовленості по горизонталі.

Класифікація основних напрямів дослідження байки, зокрема, англо-мовної, вже проводилась [Главацька 2008, с. 4]. Наведено такі напрями: онтологічний, гносеологічний, психолінгвістичний, структурно-семантич-

ний, лінгвосинергетичний. Подано стисле пояснення суті кожного напрямку й посилання на відповідні роботи. При безперечній цінності переліку напрямів у ньому не відображена матричність, системність досліджень, що і не було завданням цієї роботи.

На наш погляд, при побудові перспективної матриці напрямів дослідження байки слід було б об'єднати онтологічний і гносеологічний напрями, включивши їх до лінгвокультурологічного напрямку, оскільки у цих напрямках байку розглядають як соціокультурне явище. Ця думка знаходить підтвердження у низці робіт з онтології та гносеології байки [Юнкельсон 1957, Гаспаров 1968, 1971, Поспелов 1978, Стенник 1980, Веселовский 1989, Гегель 1999, Blackham 1985]. Структурно-семантичний напрям вивчення байки, на нашу думку, може бути виокремлений як самостійний в інструментальному ряді, хоча в основних роботах цього напрямку суттєво використано когнітивний, прагматичний та стилістичний підходи [Падучева 1977, Виноградов 1990, Тараненко 2003].

Дослідження окремих питань лексики, композиції, деяких питань стилю, елементів прагматики байки проводились досить давно, в тому числі досліджувались особливості національної байки [Басни русских писателей в сравнительном изучении 1891, Симина 1951, Бруева 1952, Орбели 1956, Юнкельсон 1957, Липелис 1961, Орлик 1965, Косяченко 1969, Кравцов 1971, Тарковский 1972, Ганалаян 1982, Керимова 1982, Жуковский 1985, Абдурахманов 1986, Степанов 1986, Зубков 1990, Lewis 1976, Sternberger 1978, Bauer 1983, Nasubek 1983, Marksches 1983, Bloomsbury Guide to English Literature].

Однак утворені в цих працях підходи не знайшли свого продовження, відсутні подальші роботи, які б базувались на перелічених вище. Виняток складають фундаментальні роботи, присвячені дослідженню німецькомовної байки в діячності [Піхтовнікова 1999, 2000, Pichtownikowa 2008]. У них розглядається еволюція стилю німецькомовної віршованої байки й досліджується, у тому числі, порівняльна еволюція німецькомовної, російської та української байки. У цій роботі зроблено висновок про принципово однакові шляхи й етапи розвитку німецькомовної, російської та української байки та утворення однакових стильових архетипів. Отримані результати і методика дослідження можуть бути в цілому застосовані до вивчення закономірностей стилістичної еволюції байки в інших літературах.

Отже, на сьогодні найбільш розвиненим є стилістичний напрям дослідження байки, в тому числі дослідження еволюції стилю.

У германістиці радянського періоду відомі спроби лінгвостилістичного вивчення байки Т. І. Сільман [Silman 1969] і Е. Г. Різель [Riesel 1974]. Більш повним дослідженням у цьому аспекті є робота Н. М. Анненкової [Анненкова 1977], у якій виокремлено низку стильових рис прозової байки, показана їх реалізація на лексичному і синтаксичному рівнях. Однак

композиції байки було приділено небагато уваги, і недостатньо, на наш погляд, використані можливості аналізу за стильовими рисами. У більш пізній роботі [Пихтовникова 1992] на матеріалі байок епохи Просвітництва в Німеччині досліджено композиційно-мовленнєвий рівень байки як безпосередній реалізатор стилю; показано прояв стильових рис на формальному, формально-змістовому, змістовому й образному композиційно-мовленнєвих рівнях.

У роботі, що цитується, проведена також класифікація німецькомовних байок за типами їх композиційно-мовленнєвої структури; при цьому відправною точкою виокремлення типів виявились елементи формально-змістового рівня – архітектоніко-мовленнєві та композиційно-мовленнєві форми. У цих формах спостерігається різне співвідношення авторської та персонажної мови, і це, в свою чергу, породжує різні типи композиційно-стилістичної структури байки. Виокремлено шість типів композиційної структури віршованої байки, вони представлені графічно; при цьому стають очевидними суттєві відмінності у зв'язках елементів композиційно-мовленнєвих рівнів. Розроблено також системне визначення байки як типу тексту, яке дозволяє інтерпретувати динаміку байки.

Віршована байка як різновид жанру байки трактується як відносно коротка розповідь з історично обумовленим співвідношенням епічних, драматичних, ліричних, сатиричних і афористичних елементів, у якій поетичними засобами, в першу чергу, за допомогою прийомів алегоричності й фантастичності, створюється наочно-образна, психологічно ємна й часто динамічна ситуація, що формує узагальнений образ-символ негативної або позитивної якості, який стверджує значущу для цієї епохи цінну етико-філософську істину [Пихтовникова 1992].

Установлено критерії відмежування віршованої байки від споріднених літературно-художніх форм. Зближення байки з іншими формами або їхнє віддалення відбувається в результаті посилення одного з елементів. Постійно змінюване співвідношення наведених елементів, переважання якоїсь із ознак байки обумовлює створення нових форм байки, що тяжіють до іншої близької форми (притчі, казки, епіграми, афоризму) [там само].

Природним продовженням згаданої вище роботи є дослідження еволюції стилю німецькомовної байки протягом XIII–XX століть. Інструментарієм дослідження еволюції є синергетичні концепції, що розглядають жанр у діячності як систему, яка розвивається самостійно, виходячи зі своєї природи. Стрижнем робіт є дослідження взаємозв'язаних процесів метафоризації й створення образу-символу в тексті байки. Синергетичні закономірності цих процесів призводять у прогресивних моделях сучасних байок до створення ієрархічної метафори-алегорії і незавершеного образу-символу значної семантичної ємності, яка виражається афоризмом. Як результат еволюції стилю байки, в роботах виокремлено шість стильових архетипів

байки (стильовий архетип риторично-стислої (Езопової) байки; стильовий архетип поетично-розважальної розгорнутої байки; стильовий архетип соціально-критичної байки; стильовий архетип байок для дітей та юнацтва; стильовий архетип сучасної абстрактно-інтелектуальної байки з глобалізованим образно-символічним значенням; стильовий архетип жартівливо-комічної байки); ці архетипи присутні як у німецьких, так і в російських та українських байках [Піхтовнікова 2000, с. 303, Pichtownikowa 2008, с. 221].

Розроблений синергетичний підхід видається адекватним до досліджень еволюції стилю інших, близьких байці малих форм. Відзначимо, що в наведеному циклі робіт досліджувалась самоорганізація стилю байки у діахронії, в еволюції протягом 8 століть. У подальшому циклі робіт того ж автора вивчались фактори самоорганізації дискурсу, в тому числі дискурсу байки [Піхтовнікова 2005, Піхтовнікова 2009]. Різниця об'єктів дослідження в двох циклах робіт при загальному синергетичному підході обумовлює й різницю «робочих зон», у яких відбувається саморозвиток. Так, наприклад, в еволюціонуючому жанрі байки основні об'єкти мінливості – це структура й характер метафори алегорії й властивості образу-символу. Параметром порядку, який змінює ці об'єкти, є ступінь драматизації, яку розуміють як кількість ступенів свободи для вибору поведінки в умовах гострих протиріч. У дискурсі байки з синергетичної точки зору параметром мінливості (параметром порядку) є те, що поляризує характеристики тексту й контексту. В художніх типах дискурсу поляриність можна розуміти як відносне протистояння актуальної інформації та її оцінки (можливо, імпліцитної), смислів тексту й підтексту тощо. Зазначимо також, що у дискурсі байки поляризується, перш за все, текст і підтекст, оскільки в тексті викладаються події й поведінка персонажів, а в підтексті на цій основі утворюється алегорія. Поляризація у байці полягає також у протилежності смислів, які персонажі надають подіям, що описуються. Параметр порядку діє у дискурсі на всіх рівнях мови й мовлення; він є керуючим фактором для нижчих рівнів і реалізатором цілей вищих рівнів.

Синергетичний підхід та відповідний інструментарій використано нами у дослідженні синергетичних процесів у англomовній прозовій байці.

1.2. Англomовна прозова байка як об'єкт лінгвістичних досліджень

Англomовна прозова байка дотепер є не достатньо дослідженим лінгвістичним об'єктом. Її дослідженню присвячено небагато робіт, у яких немає комплексного вивчення байки у єдності основних лінгвістичних аспектів [Тремасова 1979, Полуянова 2001, Тараненко 2003, Рыжкова 2005, Главацька 2008].